

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81.373.612

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-1/01>**Бабич Т. В.**

Центральноукраїнський національний технічний університет

Ліпатова М. В.

Центральноукраїнський національний технічний університет

ДИНАМІЗМ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА НА МОВЛЕННЄВОМУ РІВНІ

Сучасний етап розвитку лінгвістики відзначений посиленою увагою науковців до різноманітних проблем лексичної семантики. Одне з центральних місць посідає проблема смислового варіювання слів у мовленні загалом і в поетичному тексті зокрема.

Одним із надзвичайно важливих аспектів дослідження складної та багатогранної проблеми семантичних трансформацій слів у процесі їхнього використання є аналіз чинників, що зумовлюють смислові варіювання цих лексем. До них передусім належить динамізм семантичної структури слова на мовленнєвому рівні. Згадаємо найрізноманітніші явища із соціального, культурного, економічного та політичного життя відповідної епохи. Їх вплив на функціонування слів, зокрема і в українській пісні, величезний.

Варто зазначити, що, аналізуючи українську пісню, надважливо враховувати всі характеристики пізнавальної діяльності автора, виявляти різні комбінації елементів його естетичного пошуку.

Наслідком таких змін стає виникнення різноманітних мікрозначень слова, оскільки актуалізується не весь смисловий потенціал значення, а тільки певна його частина, навіть тільки одна його сема (найменша одиниця смислу). Актуалізація семантичних ознак на рівні індивідуального мовлення представлена «звуженням» конкретного словесного значення. Таким чином, слово у своєму новому значенні наділене рідкісною властивістю: воно здатне передавати найрізноманітніші значення, найтонші смислові відтінки; набуває можливості вміщувати в собі багатше значення, оперуючи при цьому незначним набором семантичних ознак, порівняно з його корелятом у лексичній системі.

Аналізуючи динамізм семантичної структури слів, особливо важливе значення надаємо саме предметно-логічній частині семми як найважливішому компоненту лексичного значення. Видозміна інших компонентів семантичної структури слова (граматичних значень, лексичної й синтаксичної сполучуваності тощо), безумовно, відбувається в індивідуальному слововживанні, і це може стати предметом спеціальних досліджень.

Ключові слова: семантична структура слова, лінгвістика, поетичний текст, семантичні трансформації, когнітивна діяльність.

Постановка проблеми. Несподівана сполучуваність мовних одиниць сприяє нарощуванню нових смислових варіантів слів. Зміна семантики слів, що відбувається в текстах української пісні, демонструє динамізм семантичної структури слова на мовленнєвому рівні та контекстуальні можливості лексем завдяки сильному оточенню і специфіці імпліцитних чи експліцитних смислів розташованих поряд слів, унаслідок чого відбуваються певні зміни у структурі прямого значення

і виникають нові або певною мірою модифіковані значення у вихідній словесній формі.

Як правило, все багатство художніх засобів створення образності обмежується пошуком тропів. Але в сучасній українській пісні кожне слово влучно передає найточніші відтінки значень. Інтенсивність життя вимагає максимально скорочувати слова, що викликають сумнівні асоціації. Адже кожна лексема в тексті прагне максимально розкрити свої смислові можливості. Тому завдяки

їх смислового варіюванню у мовленні загалом та в сучасній українській пісні зокрема і виникають нові значення слів.

У сучасних українських піснях нейтральні слова тексту можуть набувати смислової багатоплановості, викликати неповторні емоції та змінювати як об'єктивно-суб'єктивні уявлення, так і враження про об'єктивну реальність, відповідно до національної ментальності та духовного світу автора.

При цьому пряме значення слова нікуди не зникає, адже загальномовний словник його фіксує як основне.

Постановка завдання. Мета статті – показати роль динамічного чинника у зміні семантичної структури лінгвістичних одиниць та розкрити, як саме одне мовне явище перетворюється на інше, на прикладі поетичних текстів української пісні.

Виклад основного матеріалу. Динамізм стилістично маркованих індивідуалізованих індикаторів поетичного мовлення української пісні, зміни смислової наповненості та розширення обсягу лексем, мовної креативності мислення авторів пісенних творів у різноманітних дискурсивних мовних ситуаціях, сформульований С. О. Карцевським і підтверджений у працях В. А. Чабаненка, М. І. Гураль, В. М. Манакіна, О. С. Кубрякової, Н. В. Слухай (Молотаєвої), О. О. Семенець, В. А. Чабаненка та інших учених, зберігає свою стабільність і забезпечує взаєморозуміння.

Динамічний характер мови виявляє себе передусім у рухомості елементів мовної системи, потенційній варіативності. Тому функціонування мови – це стан динамічної рівноваги. Ці потенційні можливості реалізуються безпосередньо в самому процесі мовного вживання та рівні індивідуального мовлення.

Особливо помітним динамізм є для семантичного наповнення мовних одиниць. Заведено вважати, що мовний знак відображає реальний стан речей та має чіткі межі. Різномасштабні дослідження семантичної структури слова у сучасному мовознавстві сформували розуміння лексичного значення як явища, підвладного функціонально зумовленим модифікаціям.

Найчастіше такі модифікації помітні в сучасній українській пісні. Вплітаючись в канву тексту пісні, слово може набувати нових якостей, які раніше йому не були властиві, наприклад здатності реалізовувати тільки певну частину своєї семантики або, навпаки, одночасно декілька значень, що залежить від можливості різних комбінацій зі словами у контексті. В цьому і проявля-

ється динамічність семантики слова. Варто також зазначити, що семантична варіативність пов'язана і з потребами в номінації та закономірностями семантичного варіювання в межах певної групи слів, а також із пізнавально-класифікувальною діяльністю людського мислення. Як зазначає Ю. С. Лазебник, «для динамічної семантики поетичного слова характерні відносини взаємопротікання та взаємоперетворення між внутрішньою формою і значенням слова» [1, с. 334].

Аналіз динамічного чинника змін у семантичній структурі лінгвістичних одиниць показує, як саме одне мовне явище перетворюється на інше. Таке дослідження є однією з обов'язкових умов всебічного вивчення лексичної семантики слова в тексті сучасної української пісні.

Елементи тексту пісні утворюють складні зв'язки між мовними одиницями, представленими контекстом, підпорядковують собі всі елементи його значень, зберігають традиції з одного боку, а з іншого, утворюють нові імпліцитні та експліцитні значення слів.

Динамізм семантичної структури слова визначається дією суб'єктивного чинника, розкриває відоме слово абсолютно несподівано, наче в іншому вимірі існування. Таке художнє перетворення дійсності має своєю духовною передумовою продуктивне уявлення і закріплює в тексті нереальне сполучення реальних деталей, що, наприклад, простежується в таких рядках: «*Море стогне в глибині*» [Воплі Відоплясова «Море»]; «*В небі з'явилося знов місяця люстерко*» [Олег Винник «Вовчиця»]; «*Випити пам'ять душі не дає*» [Океан Ельзи «Вище неба»]; «*Білій тиші в лице зорю*» [Тарас Чубай «День відходить»]; «*Південного вітру обличчя*» [Марія Бурмака «Південного вітру обличчя»]; «*В ярмах туги зв'язу ставлена*» [Марія Бурмака «В ярмах туги»]; «*Зламай в собі паркан*» [Морфін Сафферін «Я не вірю»]; «*Дошч із хмари темних стріл не потрапляє в ціль*» [Океан Ельзи «Еверест»]; «*Осінь стомлена безсонням*» [Наталія Май «Дивись»]; «*Ніч на вуста лишить сліди*» [Марія Бурмака «Магія трав»]; «*Заберу у віхоть солову пісень*» [Бумбокс «День»]; «*Злетіло слів прощальних листя*» [Тайсія Повалій «Забувай»]; «*Я знайшов в душі твоїй віконце*» [Олександр Пономарьов «Я знайшов»].

Особливо варто звернути увагу на суміщення номінативного значення на рівні слів, що позначають колір. У результаті утворюються їх текстові відтінки, а семантика кольору нейтралізується. Тому колір можна вважати динамічним аспектом у семантиці слова.

Кожен колір вказує на певний склад задумів та ідей автора, формуючи таким чином певний настрій. Як зазначила Т. В. Пастушенко, «світ кольору, яким його сприймає людина, базується на створених людством кольоративних концептах, що зображають не лише об'єктивні якості та співвідношення між кольорами, а також знання про колір, які мають суб'єктивний, інтерпретуючий характер» [2, с. 92]. Символи представляють колір як одну з форм авторського бачення навколишньої дійсності і зумовлюють, частіше за все, стилістику кольору сучасної української пісні. Автори та виконавці протиставляють сіре «безславне сьогодні» різнобарвним поєднанням кольорів.

Розглянемо характерні кольори, що властиві дискурсивним особливостям пісенного твору та розкривають складність функції символіки кольоративів.

Почнемо зі слова *сірий* (сірий – колір, середній між білим і чорним, барва попелу, мишастий, сталевий, сріблястий, слив'яний) [3, IX, с. 229]. У різних пісенних композиціях слово *сірий* виступає переважно у прямому значенні.

Наприклад, у пісні Олександра Пономарьова «Сірооке кохання» у словосполученнях «сірий вечір», «сірий смуток», «сірим листям», «сірі ночі».

В сірий вечір сірий смуток

Сірим листям опадає

В сірі ночі ясні мрії...

Водночас сірий колір символізує буденність, невизначеність, млявість, одноманітність:

В сіру днину світла постать...

Промінь серця в сіре небо

Сірим попелом злітає.

У цій пісні йдеться про дівчинку, яка має природний сірий колір очей. У пісні кольоратив *сірий* наповнюється новим смислом («безликість» та «безбарвність»), повторюючись сім разів, підсилює відчуття дисгармонії, одноманітності. Створюється пейзаж дискомфорту.

У словосполученні «сірий попіл» слово *попіл* втрачає своє основне значення (попіл – легка пилоподібна сіра маса, яка залишається після згорання чого-небудь [3, XIII, с. 209]), набуває, здавалося б, зовсім іншого смислу та створює єдиний тьмяний фон, що викликає відчуття незатишної, сумної дійсності саме через додатковий елемент значення «сірий», який асоціюється з попелом.

Слово *синій* позначає один із кольорів спектра, середній між блакитним і фіолетовим [3, IX, с. 183]. За свідченням М. П. Чикало, в народному побуті ця назва кольору має певний символічний сенс – у повір'ях пекельний вогонь синього

кольору. Символіка синього кольору тут набуває значення поганого вогню, чогось страшного [5, с. 188].

Звернемося до прикладу:

Сині тіні в снігах митарствують [Тарас Чубай «День відходить»].

Митарствують – це те саме, що *поневірятися* (поневірятися – терпіти труднощі, зазнавати знушань [3, VIII, с. 156]), і виступає тут у загальнонародному значенні, вміщує повний спектр гнітючих характеристик, набуває додаткових відтінків значення «страждають», «мерзнуть».

Несподівана презентація синього кольору зустрічається у тексті пісні Наталії Май «Дивись». В давніх українських традиціях цей колір асоціюють зі значенням «далекий», «недосяжний», і саме в такому розумінні він вживається у цій пісні, але несподівано наприкінці тексту синій начебто приборкується і «засинає на плечі»:

*Осінь сонячна блукала,
Тихий дощик розсипала*

В синю вись.

І далі у тексті:

Дивись, в небі синьому

Крил не обпали.

І нарешті:

Засинає синій вечір на плечі.

Інколи в піснях пряма назва кольору не використовується, а застосовуються інші засоби для передачі відповідних значень, наприклад, у пісні групи Був'є «Сонечко шкварить»:

Небо – кольору вічного щастя.

В індивідуальних асоціаціях автора та виконавця цієї пісенної композиції вічне щастя асоціативно має колір неба.

Мета поетів і виконавців – виразити суто індивідуальне, особистісне світосприйняття, настрої.

Зв'язок із відомою новорічною дитячою піснею спостерігаємо в таких рядках пісні Наталії Май «Гноми»:

У лісі, лісі темному,

Де зайчики стрибають,

Де сосни величезні

До неба дістають.

З одного боку, ці рядки нагадують всім відомі слова, а з іншого, доповнюють авторськими асоціаціями: у цьому лісі ще є величезні сосни, що «до неба дістають».

Зв'язок із віршем Тараса Шевченка «Садок вишневий біля хати» спостерігаємо й у пісні Оксани Ельзи «Мить»:

«Пригадай той садок біля хати,

Де плекав свої мрії малим».

І далі у тексті:

І поглянь, як навколо світає

І як сніг неймовірно блищить.

Створена картинка ідеальної гармонії та краси. І все було б саме так, якби не трагічний зміст пісні – остання мить життя.

Подібне взаємопроникнення відбувається й у таких рядках пісні гурту Друга ріка «Три хвилини»:

Принеси сльози, сир і яд.

Поза наведеним контекстом мовні одиниці *сльози* (сльози – безбарвна, прозора, солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози в разі подразнення, болю, сильних душевних переживань [3, IX, с. 386]), *сир* (сир – харчовий продукт, що виготовляють з молока під час його сквашування [3, IX, с. 197]), *яд*, тобто *отрута* (отрута – речовина, що здатна викликати отруєння живого організму [3, V, с. 811]) не можуть сприйматись як синоніми через їхнє різне смислове наповнення. Але в цих контекстних умовах вони виступають у ролі подібних за значенням та передають емоційний стан ліричного героя від споглядання об'єкта свого кохання в неймовірно короткий термін – три хвилини.

Поширеним прикладом динамізму семантичної структури слова на мовленнєвому рівні є використання просторічної лексики, яка на фоні мовної норми, на думку В. А. Чабаненка, «робить цей вислів оригінальним, емоційно напруженим» [4, с. 19]:

Така світла макітра – мудра й хитра.

І наприкінці пісні:

Від високого тиску плями по пуску.

Емоційний настрій композиції Був'є «Голова» тут створюють просторічні слова *макітра* (макітра –

просторічне про голову людини [3, IV, с. 602]) та *пуску* (писок – розмовне у значенні обличчя [3, VI, с. 364]), які в контексті підсилюють свою колоритність. Емоційний складник змісту цих слів точніше передає стан закоханого, якому «свинцеву голову напхали соломою» і «вигнали з хати всі мудрі цитати».

Показове використання просторічних слів і в пісні групи Тартак та Арсена Мірзояна «Знаєш мій день»:

Така от дажса, я досі не член твого екіпажу.

В житті непруха, в серці розруха, чи вистачить духу.

Можливо, саме в цій ситуації спустошення, коли пішла кохана дівчина і немає жодного шансу її повернути, саме так можна передати свій стан.

Висновки і пропозиції. Таким чином, головним фактором семантичних перетворень слів у текстах сучасної української пісні є динамічність семантичної структури слова на мовленнєвому рівні, що проявляється в нестатичності, рухливості, потенційній варіативності лексичного значення та вказує на здатність як ядерних, так і периферійних сем перегруповуватися, що призводить до варіювання та семантичного розвитку лексичного значення слова.

Семантичне перетворення в межах конкретного тексту української пісні має системний характер, оскільки практичне функціонування мовних одиниць у поетичному дискурсі української пісні – це наслідок гармонійного поєднання мовного та когнітивного.

Новий контекстуальний смисл або відтінок смислу слова виникає під час складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників.

Список літератури:

1. Лазебник Ю. С. Поезія як модель світу: лінгвістичний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1996. 334 с.
2. Пастушенко Т. В. Конотативні значення кольору. Київ : Молодь, 1997. 118 с.
3. Словник української мови: в 11-ти томах. Київ : Наукова думка, 1970 ; 1980.
4. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
5. Чикало М. П. Із історії назв кольорів в українській мові XIV–XVIII ст. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка: Праці філологічної секції*. Львів, 1997. С. 186–209.

Babych T. V., Lipatova M. V. DYNAMISM OF THE SEMANTICAL STRUCTURE OF THE WORD AT THE SPEECH LEVEL

The current stage of development of linguistics is marked by increased attention of scientists to various problems of lexical semantics. One of the central places among them is the problem of semantic variation of words in speech in general and in the poetic text in particular.

One of the extremely important aspects of the study of the complex and multifaceted problem of semantic transformations of words in the course of their use is the analysis of the factors that determine the semantic variations of these tokens. These include, first of all, the dynamism of the semantic structure of the word

at the speech level. Let us recall the various phenomena from the social, cultural, economic and political life of the respective epoch. Their influence on the functioning of words, in particular in Ukrainian song, is enormous.

It should be noted that when analyzing a Ukrainian song, it is very important to take into account all the characteristics of the author's cognitive activity, to identify different combinations of elements of his aesthetic search.

The consequence of such changes is the emergence of various micro-meanings of the word, because it is not actualized the whole semantic potential of the meaning, but only a certain part of it, even just one of its *sema* (the smallest unit of meaning). Actualization of semantic features at the level of individual speech is represented by "narrowing" of a specific verbal meaning. Thus, the word in its new meaning is endowed with a rare property: it is able to convey a variety of meanings, the subtlest nuances of meaning; acquires the ability to contain a richer meaning, while operating with a small set of semantic features, compared with its correlate in the lexical system. Analyzing the dynamism of the semantic structure of words of words, we attach special importance to the subject-logical part of the seed as the most important component of lexical meaning. Modification of other components of the semantic structure of a word (grammatical meanings, lexical and syntactic compatibility, etc.), of course, occurs in individual word usage, and this may be the subject of special research.

Key words: semantic structure of words, linguistics, poetic text, semantic transformations, cognitive activity.